

Fordító- és tolmácsjelöltek szóhasználata a kódváltás tükrében

Dolgozatomban három kifejezést vizsgálok magyar–szlovák viszonyatban. Azt vizsgálom, hogy melyik formában alkalmazzák a szlovákiai fordító- és tolmácsjelöltek?

Kérdőíves módszerrel 2003 májusában végeztem a gyűjtést. 53 adatözlő, a besztercebányai Bél Mátyás Tudományegyetem magyarul beszélő fordító- és tolmácsképzős hallgatói töltötték ki a kérdőíveket. Az adatközlőket négy csoportba sorolom: **1.** magyarok (magyar anyanyelvűek és magyar nemzetiségűek: 28 hallgató); **2.** szlovák csoport (5 fő, szlovák anyanyelvűnek és szlovák nemzetiségűnek vallották magukat); **3.** kétnyelvűek (10 fő, ők anyanyelvüket és nemzetiségüket pontosan nem tudják meghatározni, mert mindkét néphez tartozónak gondolják magukat, s csak az anyakönyvi kivonatok alapján tudják meghatározni státusukat); **4.** levelezős csoport (10 fő, nem nappali tagozaton végzik tanulmányaikat, hanem hétvégén. A kérdőív kitöltésekor ők még Losoncon tanultak, mint a besztercebányai Bél Mátyás Tudományegyetem kihelyezett tagozatán, ma már oktatásuk Besztercebányán folyik.

Az adatközlők Kelet-, Közép- és Nyugat-Szlovákiából származnak. Életkoruk 18–43 éves korig terjed. A levelezős csoporton kívül három-négy nyelven beszélnek, ill. értenek.

Az adatközlők kétnyelvűek¹, a szlovák és magyar nyelvet egyformán ismerik. Ezt nemcsak az alapján állítom, ahogy ők maguk nyilatkoztak a kérdőívekben nyelvtudásuk milyenségéről, hanem az adatokból ki lehetett következtetni, mennyire ismerik a nyelveket. Bevallásuk szerint gyakran váltanak kódot², illetve nyelvükben gyakran lép fel kódkeverés³.

---

¹A kétnyelvűség (bilingvizmus) két nyelv kapcsolatának, két nyelv kapcsolata két etnikum és tagjai kapcsolatának a közvetlen következménye (Kiss 2002: 211).

²Trudgill (1997: 37.) szerint a kódváltás (code-switching): „Az a jelenség, amikor a kétnyelvű vagy kétdialektusú beszélők két nyelv vagy dialektus között egy beszélgetésen belül oda és vissza váltanak”. A kódváltogatás (ang. code mixing) az, „amikor a beszélők olyan sűrűn és gyorsan váltanak kódot a különböző nyelvek

A kódkeverés és kódváltogatás tulajdonképpen ugyanaz, hiszen code mixingről van szó. A dolgozatomban a kódkeverést fogom használni, mert a szlovákiai beszélőknél keveredhetnek ezek a fogalmak. Ronald Wardhaugh (2002: 89) szintén egymás mellé állítja a kódválasztás, kódváltás és kódkeverés fogalmakat, amiket a két- és többnyelvűség kutatásakor vizsgál.

A tolmácsok nyelvhasználatában, a tolmácsolásnál a kódkeverés nem megfelelő stratégia. Miből adódhat a kódkeverés, ill. a fogalmak ismerete/nem ismerete az adott nyelvben? Befolyásolhatja-e a fordító- és tolmácsjelöltek válaszait ellentétben a nem fordítókkal (értsd: szlovákiai magyar beszélő) az, hogy ők a jövőben szakmájukat tekintve a nyelvekkel és az átváltási műveletekkel foglalkoznak, s tudatosabban állnak-e a problémához, vagy ők is bizonytalanok? Összetett folyamat ez. Akár a beszélésre, akár az elhangzó beszéd megértésére gondolunk, mindig feltételezi az úgynevezett mentális lexikon aktiválását, hiszen a szükséges információk itt tárolódnak – írja Gósy Mária (1999: 121). Az „agyi szótárról” van szó, amely mindig az egyénhez kötődik. Az „egyen mindenkor, beszéd- és nyelvi jeleket tároló rendszere képezi a mentális lexikont, függetlenül annak használati sajátosságaitól” (uo.). Nem azonos azonban az egyéni szókinccsel, mert az utóbbi a használati különbségekre utal. A mentális lexikon felépítése nyelvspecifikus. Gósy Mária szerint feltételezhető, hogy az adott nyelv struktúrája a mentális lexikon struktúráját is befolyásolja.

A két- és többnyelvűség vizsgálatakor ezek szerint két vagy több nyelv esetében a mentális lexikon ilyen jellegű megoszlását jelentené. Feltételezem, hogy egy olyan „szótárolásról” (Gósy 1999: 121) van szó egy mentális lexikonon belül, ahol a két nyelv elemei együttesen tárolódnak (jelen esetben a szlovák és a magyar), s keveredhetnek. Ebből adódhat az a nehézség, hogy egy beszélőhelyzetben kódot kell váltani, mert nem aktiválódott a célnyelven a kívánt mondanó. Sokszor keletkezik olyan helyzet, hogy a kétnyelvű valamelyik nyelvből fordít, mert úgy érzi, az éppen folyó nyelven nem tudná kifejezni magát. S ez a gondolkodásmód és fordítás érezhető sokszor a mondatfelépítéseiben is. Mivel a célnyelven kíván megnyilatkozni, nehézséget okoz a mentális lexikonból az adott szó kiválasztása, s bizonyos esetekben gyakran kódot vált, nem is sejtve, hogy nem a folyó nyelven kommunikál.

---

között, még mondaton és kifejezésen belül is, hogy nemigen lehet megmondani, egy adott pillanatban éppen melyik nyelvet beszélük”.

³ Kiss Jenő (2002: 211.) szerint „kódkeverésről akkor beszélünk (ang. code mixing), amikor a beszélő oly gyorsan és oly gyakran váltogat két vagy több nyelvet, mondatokon és szerkezeteken belül is, hogy nem lehet megállapítani, melyik nyelven is beszél valójában.” A kódkeverés tehát a kevertnyelvűséggel kapcsolatban használatos.

Mit jelent fordítani, mi a fordítás? A Magyar értelmező kéziszótár szerint, a fordító „szöveget más nyelven ír le vagy mond el” (Pusztai 2003: 208). Klaudy Kinga (1999: 152) a következőképpen definiálja a fordítást: „A fordítás (translation), – mint eredmény (product) – a fordítás eredményeképpen keletkezett célnyelvi szöveg, – s mint folyamat (process) – írott forrásnyelvi szöveg megértésének (dekódolás), a forrásnyelvi szövegről a célnyelvi szövegre való áttérésnek (transzkódolás) és írott célnyelvi szöveg megalkotásának (kódolás) folyamata. A tolmácsolás (interpreting) terminus a fordítással ellentétben csak folyamatot (process) jelöl: hangzó forrásnyelvi szöveg megértésének (dekódolás), a forrásnyelvi szövegről a célnyelvi szövegre való áttérésnek (transzkódolás) és hangzó célnyelvi szöveg megalkotásának (kódolás) folyamatát”.

A fordítói- és tolmácsgyakorlatban a fordítás alkalmával az adó és vevő nincs jelen, de a fordítónak több idő áll a rendelkezésére a célnyelvi szöveg elkészítésre. A tolmács ezzel szemben úgy végzi munkáját, hogy az egész szöveg nem áll a rendelkezésre, hiszen éppen ott és akkor születik, tehát a kommunikáció sikere érdekében a kommunikáció folyamatában kódot vált, hogy a beszélgető felek megértsék egymást.

Ezek az összehasonlítások azért fontosak, mert a két- és többnyelvűségkutatást is befolyásolja. Egy kétnyelvű környezetben élő beszélőnél természetesen nem következik az, hogy jó fordító vagy tolmács lesz. A fordító vagy a tolmács sem engedheti meg magának, hogy a másik nyelv elemeit keverje a célnyelvbe, hiszen az információ áramlását gátolná.

Az adatközlőknek a kérdőívben a fogalmak párját kellett a szó mellé írni. Azt kívántam feltérképezni, hogy el tudja-e az adatközlő dönteni, hogy magyar vagy szlovák-e a leírt fogalom. Ezt azzal tudtam ellenőrizni, hogy a fogalom mellé a célnyelvi párja került. A kérdőívben ezek az adatok jelentek meg: *monterka*, *balkon*, *alobal*. Az első és harmadik szó szlovák, a második magyar. Jelentésük: *monterka* (munkaruha), *balkon*, *erkély* (szlovákul *balkón* lenne), *alobal* (alufólia). Azért választottam éppen ezeket a szavakat, mert a magyar–szlovák kontaktusvizsgálatoknak gyakori tárgyai, valamint a hallgatók írásbeli megnyilatkozásainak elemei.

A *monterka* a *montérky* (szlov.) alak átalakított formája, amely a szlovákiai magyar nyelvváltozatban ebben a formában honosodott meg, tehát *munkaruhát* jelent. *Monterki*, *monterka* formában szokták „magyarosan” leírni. Ezért itt ezt a kifejezést szlováknak tekintettem, tehát a fogalom magyar párja volt a helyes. Azt nem vizsgáltam, hogy a *montérky* párja mi lett volna, mert úgy gondoltam, hogy akkor kikövetkeztethetővé teszem az adatközlők számára, hogy a *montérky* egyértelműen szlovák szó.

Az *alobal* esete egyszerűbb, mert a szó *alufóliát* jelent, s különösebb értelmezések a fogalmat illetően nem voltak.

Nem olyan egyértelmű azonban a *balkon* esete. A Magyar értelmező kéziszótár (Pusztai 2003: 84) már tartalmazza ezt az adatot: ahol a szlovákiai magyar nyelvváltozatban általánosan használt lakóházi *erkélyt* jelent. Ám a magyar–szlovák szótárakban⁴ még nem található ez a szó. Szlovák–magyar irányba viszont természetesen igen, hiszen a *balkón balkont* és *erkélyt* jelent. A Magyar szinonimaszótár (O. Nagy–Ruzsiczky 1983: 39) is ismeri a *balkon* lexémát, *erkély* formájában. Aki tehát nem írt semmit a fogalom mellé, valószínűleg nem tudta, milyen nyelvű is a fogalom, mert a mentális lexikonban mindkét nyelven így lehet kódolva.

balkon – erkély – balkón		magyar	szlovák	kétnyelvű	levelezős
	m ⁵	3	1	2	1
	sz	25	3	6	9
	?	0	1	2	0

Látható, hogy a *balkon* (magy.) – *balkón* (szlov.) páros nagyon zavaróan hatott a fordító- és tolmácsjelöltekre. Meglepő eredmény született, hiszen szlovák szónak vélik a *balkont* túlnyomórészt. A nappali tagozatos magyar hallgatók közül 25 fő gondolta tévesen úgy, hogy a *balkon* szlovák szó. A kétnyelvű és a szlovák csoport is szlováknak gondolja a kifejezést, ahogy a levelezősök is. Oka a szlovák nyelv hatásában rejlik, amikor a szlovákiai magyar nyelvváltozatra erőteljes hatást gyakorol egy idegen nyelv. Itt eseti kontaktusjelenségről (Lanstyák 2002: 80) van szó, mert a magyar *balkon* hangsor nagyon hasonlít szlovák párjára, a *balkónra*.

alobal – alufólia		magyar	szlovák	kétnyelvű	levelezős
	m	0	0	0	0
	sz	17	2	6	10
	?	11	2	4	0

Az *alufólia* esete meglepően jól alakult a nappali és levelezős hallgatók körében is, hiszen senki sem gondolta, hogy az *alobal* magyar szó lenne, viszont elég nagy számban (11 fő) bizonytalankodott a magyar csoport, hogy hová is sorolja e szót. Nem lepődtem meg azokon a válaszokon sem, ahol az

⁴ Lásd Mađarsko - Slovenský s Slovensko - Mađarský vreckový slovník és a Szlovák–magyar, Magyar–szlovák kéziszótárakat

⁵ m = magyar nyelvűnek gondolja a fogalmat, sz = szlováknak, ? = nem írt választ

adatközlők úgy gondolták, mindkét nyelven így használatos, mert sok esetben hallani a szlovákiai magyar nyelvváltozatban. Itt a mentális lexikon tárolására utalnék, mert a beszélők agyában e fogalom a fent említett formában van elraktározva, s talán soha nem is hallották másként. Meglepő a levelezős csoport eredménye, akik közül mindenki a szlovák variációt vélte helyesnek. Ők ugyanis munkahelyüket tekintve kétnyelvű vagy szlovák környezetben dolgoznak. Megfigyelhető, hogy a szlovákok és a kétnyelvűek bizonytalanok. Elmondásuk szerint ők nyelvtanilag nem biztosak magukban.

mon- térky – monterka – munkaruha		magyar	szlovák	kétnyelvű	levelezős
	m	1	0	0	0
	sz	25	2	9	10
	?	2	3	1	0

A *monterka* problémája – egy adatot kivéve – nem okozott problémát. Felismerték, hogy a szó eredete a szlovák *monterky* köznyelvisített formája, azaz, a szó a szlovák szókészlet eleme. Válaszaikban ezek a megoldások születtek: *munkaruha* (munkához viselt köpeny, kezeslábas, munkához használatos viseletes ruha⁶), *munkásruha* (munkásoknak való olcsó, erős ruha), *kantáros nadrág* (nadrág, melynek tartója van), *szereelőruha* (szerelők munkaruhája, kezeslábas), *kezeslábas* (a törzset, a karokat és a lábakat befedő egybeszabott ruha, overall), *overall* (kezeslábas, overál)⁷.

Feltételeztem, hogy a válaszokat illetően lesznek bizonytalanságok, de a fordító- és tolmácsjelöltek általában sem írásban, sem szóban a dolgozatban (ezt most nem vizsgálom) nem tudatosítják a kódváltás problémáját. Lehet, hogy a fogalomismeret hiánya okozza náluk a kódváltást, mert a szlovák nyelv erőteljes hatást gyakorol a magyar nyelvre, de ez kétnyelvű környezetben szinte elkerülhetetlen. A fordítók nem csak egy nyelvet ismernek és tanulnak meg, mint általában a szlovákiai beszélők. Vannak helyzetek, amikor a két nyelv „vegyesen” jelenik meg egymás mellett, azaz kódváltás követke-

⁶ Az adatok a Magyar értelmező kéziszótár adatai a megfelelő szócikkek alapján

⁷ Egy korábbi kutatásom eredményeiben (lásd: *Eger – Miért hasznos a szemiotika?* c. konferencia – 2004. október 16–17.) is hasonló az adatok találhatók, ahol a szlovákiai magyar beszélők (nem fordítók) sem biztosak a kifejezések célnyelvi párjaiban, bizonytalanok a lexéma használatában. Azok a kutatások is bebizonyították, hogy a kontaktusjelenségekkel foglalkozni kell, mert hatással vannak a fel-földi magyar beszélők nyelvhasználatára.

zik be. Általában a fogalom nem ismerete váltja ki ezt az adatközlőkből. Gyakran hallaniszóbeli megnyilatkozásaikban, hogy nehéz köznyelven beszélni, mert a környezetük sem beszél „így”. Kitűnnének a nyelvhasználatukat illetően, ha „máshogy” beszélnének. Elmondásaik alapján tudom, hogy csak konkrét beszédhelyzetekben (pl. az egyetemen) figyelnek nyelvhasználatukra.

Azt az adatközlőknél nem vizsgáltam, hogy ki milyen szinten tudja és ismeri a nyelveket. A rendelkezésemre álló kérdőívek adataira és a szemináriumi tapasztalatokra alapozom a megfigyeléseimet. A problémát a lexikális hozzáférés okozza (Gósy 1999: 123), ami az adott nyelvi, beszédjel keresését és megtalálást jelenti, amikor feltöltődik az aktivált szókincs. Azok a hallgatók, akik jól ismerik egy-egy nyelv szókincsét, s azonnal képesek reagálni egy adott beszédhelyzetben, a megfelelőt fogják választani, s nem jelenik meg beszédükben a kódkeverés. A felföldi magyar beszélő (tehát nem csak a fordító vagy tolmács), aki kevesebbet használja az adott kifejezést, vagy csak a passzív szókincsében van jelen, annak nehezebb lesz aktiválni a szót. S amikor nehézségekben ütközik, „gyorsan” választ egy másik szót, amit elő tud hívni a mentális lexikonból. Ez egy másik nyelv szókészletének eleme, s mivel innen alkalmazza a kifejezést, kódot vált. Ez látható főleg a *balkon – erkély – balkón* lexémáknál. A mentális lexikonból kiválasztott szó így a beszélőnél egy ugyanazon formában is jelen lehet. Azt eredményezi, hogy a beszélő nem tudja megkülönböztetni, hogy mely nyelvből merítette a kifejezést (ez jelent meg a hallgatók válaszaiban is), vagy éppen tudja, s már csak megszokásból kódot váltva használja a könnyebben „felidézhető”. Az adatközlőkről nem feltételeztem, hogy ne ismerték volna a fogalmakat, mert valamelyik nyelv szókincséhez tudták kapcsolni (lásd *alobal – alufólia*). Néha előfordult, hogy nem tudták eldönteni, vajon a szó a szlovák, illetve a magyar szókincs része-e (lásd *monterka, monterky – munkaruha*)? Oka a szókincs hiánya lehet, de az átgondoltabb kommunikációban a mentális lexikonból a megfelelő kifejezés előhívható.

Mivel a vizsgált anyag kicsi, ezért voltaképpen problémafelvetésről és problémaszintű elemzésről van szó. A három fogalmat tanulmányozva és az adatokat elemezve arra a következtetésre jutottam, hogy a kutatások megerősítik a szlovák–magyar kontaktológiai kutatásokra vonatkozó eredményeket. A beszercebányai fordító- és tolmácsjelöltek abban a formában alkalmazzák az adott kifejezéseket, ahogy azt közvetlen környezetük használja.

Felhasznált irodalom

- Chrenková, Edita – Stelczer Árpád – Hamzová, Valéria – Tankó László 1992. *Magyar–szlovák kéziszótár*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Gósy Mária 1999. *Pszicholingvisztika*. Corvina. Budapest.
- Kiss Jenő 2002. *Társadalom és nyelvhasználat*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Klaudy Kinga 1999. *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Scholastica. Budapest.
- Lanstyák István 2002. A nyelvérintkezés szakszókincseről. In: *Társadalomtudomány*, Kalligram. Pozsony. 73–95.
- O. Nagy Gábor – Ruzsinszky Éva 1983. *Magyar szinonimaszótár*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Pusztai Ferenc (főszerk.) 2003. *Magyar értelemző kéziszótár*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Sima, František – Chrenková, Edita – Kazimírová, Mária 1966. *Maďarsko–Slovenský s Slovensko–Maďarský vreckový slovník*. Slovenské Pedagogické Nakladateľstvo. Bratislava.
- Stelczer Árpád – Vendégh Imre 1992. *Szlovák–magyar kéziszótár*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Szabari Krisztina 2002. *Tolmácsolás*. Scholastica. Budapest.
- Trudgill, Peter 1997. *Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába*. JGYTF Kiadó. Szeged.
- Wardhaugh, Ronald 2002. *Szociolingvisztika*. Osiris Kiadó. Budapest.